

SEMIVOCALS EN LA CRUÏLLA: ENFORTIMENT I LENICIÓ EN ELS MARGES SIL·LÀBICS*

JESÚS JIMÉNEZ / MARIA-ROSA LLORET

(Universitat de València) (Universitat de Barcelona)

1 PRESENTACIÓ

En general, s'accepta que la idoneïtat dels segments per ocupar les diferents posicions sil·làbiques depèn de la seva perceptibilitat inherent (de la sonicitat) o grau de constricció. Considerades les síl·labes aïlladament, els elements de les obertures són millors com més tancats són, és a dir, com més diferents són de les vocals que precedeixen, i, inversament, els elements de les codas són pitjors com més contrasten amb el nucli. Però, com que les síl·labes no es troben aïllades, aquests mateixos elements poden estar sotmesos a restriccions alternatives que estableixen, per exemple, que les consonants d'una obertura en posició intervocàlica són millors com menys es diferencien dels elements del voltant, això és, són millors com menys contrasten amb els nuclis que les envolten, en clara contradicció amb les tendències relatives a les síl·labes aïllades que tot just acabem de definir. En definitiva, sobre qualsevol element actua un conjunt de forces que tracta de minimitzar, sovint en sentits contraris, el marcatge estructural i de reduir la complexitat relativa del conjunt. Com a contrapartida, totes les adaptacions contextuals solen implicar una separació de les representacions subjacents (o inputs), contravenint així les restriccions bàsiques de fidelitat, que vetllen perquè els segments subjacents i els seus corresponents s'assemblin al màxim i també perquè a cada segment subjacent li correspongui un únic representant en l'output.¹

En aquest treball analitzarem els canvis relacionats amb les semivocals que presenten el castellà i el català amb un doble objectiu: d'una banda, avaluar en quina mesura aquests canvis responen als paràmetres de substitució esperables d'acord amb les tendències que cerquen d'augmentar o de disminuir la força segmental dels segments segons la posició que ocupen (o dit en altres

* L'elaboració d'aquest treball ha estat finançada pel Ministeri d'Economia i Competitivitat i pel FEDER (projecte d'investigació FFI2010-22181-C03-02; v. <http://www.ub.edu/GEVAD>), i per la Generalitat de Catalunya (grup de recerca consolidat 2009SGR521).

1. Seguim l'ús dels termes *marcatge* i *fidelitat* que fa la teoria de l'optimitat (Prince & Smolensky 1993), encara que, per als interessos d'aquest treball, no formalitzarem l'anàlisi en aquest marc.

paraules, de variar el seu lloc en l'escala de sonicitat per qüestions de marcatge estructural) i, d'una altra, definir quina mena de variables poden donar compte dels canvis que no s'ajusten als patrons previstos. El treball s'estructurarà de la següent manera: en l'apartat 2 presentarem les restriccions generals que afecten els segments en les diferents posicions sil·làbiques; en l'apartat 3 descriurem contrastivament els al·lòfons contextuals que presenten les semivocals en castellà i en català, i en el darrer apartat (§4) presentarem les conclusions del treball.

2 TENDÈNCIES GENERALS

Com s'ha comentat a la presentació, els marges esquerre i dret de les síl·labes —l'obertura i la coda, respectivament— presenten comportaments fonològics distints. Així, mentre que les llengües prefereixen les síl·labes amb obertura, diversos fenòmens de simplificació indiquen que les síl·labes lliures són considerades més simples. En aquesta línia, s'observa que en les obertures els segments tendeixen a conservar-se i les seves característiques, a romandre inalterades; en canvi, en la coda, sovint s'elideixen segments i, quan es mantenen, de vegades es realitzen amb trets menys marcats com a resultat de diferents processos de neutralització.

D'altra banda, pel que respecta a la sonicitat dels segments (correlacionada amb el grau de constricció i amb la força segmental), els elements de les obertures i les codes funcionen també de manera asimètrica: les consonants de les obertures són millors si la distància de sonicitat respecte del nucli és màxima, és a dir, si augmenta el contrast amb la vocal del nucli; en canvi, les codes són òptimes si es redueix la distància de sonicitat amb el nucli, de manera que la diferència sigui mínima i el resultat s'assembli tant com sigui possible a un zero fonològic (cf., entre altres, Clements 1990; Baertsch 2002).

En l'escala de sonicitat habitual, que presentem en (1), les vocals apareixen com els segments més oberts i les consonants oclusives, com els més tancats; les semivocals s'hi troben entre els elements més perceptibles, just per sota de les vocals. Atesa la posició que ocupen en la jerarquia, les semivocals són codes perfectes, però pèssimes obertures. Per això, aquests segments solen ser un bon substitut per a altres consonants menys perceptibles en les codes i, en canvi, tendeixen a ser reemplaçades per segments més tancats en les obertures, sobretot en la posició més prominent de l'inici de mot.

(1) Vocal > Semivocal > Líquida > Nasal > Fricativa > Oclusiva

Existeixen, però, altres restriccions de caire articulatori que afecten els marges de la síl·laba, entre les quals destaca el fet que les consonants d'obertures intervocàliques tendeixen a afeblir-se per tal de reduir màximament

l'esforç articulatori de la transició consonàntica. D'altra banda, en una obertura complexa, no tots els elements funcionen de manera homogènia: com hem dit més amunt, en general els segments que hi apareixen com a primer element són millors com més contrasten amb el nucli vocàlic; en canvi, els que hi apareixen com a segon element, com les semivocals de *diente* o *fiente* en castellà, són millors com menys contrasten amb el nucli, igual que en la coda.² En conjunt, l'actuació d'aquest feix de forces heterogènies provoca que, en funció del context, les solucions òptimes per a una mateixa forma subjacent puguin ser diferents i fins i tot contradictòries.

3 CONTRAST CASTELLÀ - CATALÀ

En aquest apartat, constatarem que les realitzacions de les semivocals en castellà i en català s'adiuen, en graus diferents, amb les tendències descrites en §2. Començarem la descripció amb la semivocal labiovelar (§3.1) i continuarem amb la semivocal palatal (§3.2), tot incloent una anàlisi del ieisme històric (del català) i del ieisme general (del català i del castellà) per veure si satisfan els mateixos requeriments sil·làbics (§3.3). Tancarem l'apartat resumint les tendències detectades per al castellà i per al català (§3.4). Les dades que utilitzarem responen principalment a les varietats de Castella-La Manxa, per al castellà, i al valencià i al mallorquí, per al català; pronúncies específiques d'altres varietats dialectals s'assenyalaran oportunament.

3.1 La semivocal /w/

El patró de la semivocal /w/ en castellà segueix de prop les pautes previstes per les restriccions de sonicitat que acabem de definir (cf. Aguilar 1997). En posició d'obertura inicial de paraula, les realitzacions de la parla col·loquial inclouen reforçaments amb una consonant oclusiva velar o labial, més tancades i per tant millors des del punt de vista perceptiu. Així, per al mot *huevo*, es troben les pronúncies [gwéβo] o [bwéβo], que emfatitzen el contrast amb el nucli; en nivells de llengua més formals, el tancament es redueix un grau i es documenten pronúncies amb una labiovelar fricativa, com ara [wéβo], i fins i tot el manteniment de la semivocal inalterada, [wéβo] (a l'ALECMAN, per a la seqüència *dos huevos*, mapa FON-131, es documenten 7 casos de manteniment de [w]; 2 d'inserció d'una consonant labial [b], i 147 d'inserció de velar; com que la consonant afegida no és inicial de paraula, la velar es pot realitzar com a oclusiva [g] o com a fricativa [ɣ], i fins i tot hi ha un cas amb fricativa velar ensordida [x]).

2. Per coincidències com aquesta entre la coda i la segona posició d'una obertura complexa, alguns autors suggereixen que aquestes posicions sil·làbiques conformen un tipus específic d'estructura, el marge 2, mentre que el primer element de les obertures, simples i complexes, correspondria a una altra classe, el marge 1 (cf. Baertsch 2002, per ex.)

En posició medial intervocàlica, també es troben reforçaments amb fricativa velar, com en *cacabuete* [kakaɣwéte], així com la realització aproximant de la velar, [kakaɣwéte], i el manteniment de la semivocal, [kakawéte] (malgrat la diversitat formal del mot *cacabuete* a l'ALECMAN, mapa QII-230, la /w/ es reforça amb una consonant velar, representada com a fricativa, en tots els casos).³ El reforçament amb oclusives o fricatives maximitza el contrast amb el nucli, mentre que les dues darreres pronúncies minimitzen l'esforç articulatori mitjançant l'adaptació a les vocals de l'entorn; la possibilitat que la semivocal s'elideixi, reduint la transició consonàntica al mínim, no sembla habitual en les varietats del castellà. Per últim, en la coda i en la segona posició d'una obertura complexa la semivocal /w/ roman en general inalterada, atès que en aquestes posicions contrasta mínimament amb el nucli i constitueix un marge òptim: així, el diftong [aw] de *jaula* i el diftong [we] de *fuenta* es conserven sistemàticament a l'ALECMAN (mapes FON-101 i FON-27, respectivament).

		FENOMEN		EXEMPLE
OBERTURA	##_	Manteniment		[w]evo
		Enfortiment	Fricativa	[ɰ]evo
			Addició C: velar labial	[gw]evo [bw]evo
	V_V	Manteniment		caca[w]ete
Enfortiment		Addició C ve- lar	caca[ɣw]ete	
	.C_V	Manteniment		f[w]ente
CODA		Manteniment		ja[w]la

Taula 1. Tendències generals de la semivocal /w/ en castellà.

En català, la tendència habitual de /w/ és la realització com a semivocal [w] en tots els marges sil·làbics, fins i tot en obertures inicials de mot en neologismes com *web* i en els mots *hui* i *huit* i derivats en valencià. La tendència a no reforçar /w/ és tan forta que en molts parlars valencians no sols no hi ha enfortiment de /w/ en les obertures, sinó que a més la seqüència /gw/ s'hi sol reduir a [w]: per ex., *e[w]a* i, de manera més restringida, [w]àrdia (cf. Garcia Perales 2001: III, mapes QI-VAL-39, *egua*; QI-VAL-183, *guàrdia*; el fenomen també és reportat per Colomina 1985, Sancho 1995 i Segura 2003). Es documenten, però, casos de reforçament amb velar, per augmentar el contrast amb el nucli, en mots com *whisky* [gwíski] i en algunes parts del valencià, coincidents en general amb les zones que mantenen

3. Aquesta dada encaixa perfectament amb el suggeriment d'Hualde (2005: §9.3) segons el qual, en posició intervocàlica, no existeix contrast en castellà estàndard entre les pronúncies [w] i [ɰw], independentment que s'escriuin amb *hu*, com *cacabuete* o *vibueta*, o amb *gu*, com *cigüeña*.

/g/ en la seqüència /gw/, en el mot *hui*, pronunciat com a [gwí] (cf. Garcia Perales 2001: III, mapa QI-VAL-379).

En posició intervocàlica, es documenten, juntament amb el manteniment com a semivocal [w], diverses opcions locals que segueixen línies de millora alternatives: la lenició o l'enfortiment. D'una banda, en algunes zones del valencià meridional (Marina Alta i, en menor mesura, Marina Baixa) s'arriba a elidir la semivocal, duent a l'extrem la minimització de l'esforç articulatori en la transició entre les vocals: per ex., *bouet* [boét] (cf. Colomina 1991, Beltran 2011, Beltran & Herrero 2011a, b). De l'altra, la prohibició que aparegui la semivocal [w] en posició d'obertura en mallorquí es resol amb la substitució d'aquest segment per la labiodental [v]: per ex., *di*[w], però *di*[v]en; i amb addició de la vocal [ə] al principi en el pronom *bo*, com en [əw]fa, però [ə.v] *agafa* (cf. Bibiloni 1983, Dols 2000).⁴ Un enfortiment alternatiu, amb inserció d'una fricativa velar es troba esporàdicament en valencià: per ex., *meua* [méywa] (cf. Colomina 1985, Saborit 2009).

Finalment, en posició de coda, i en consonància amb el castellà, la conservació de /w/ és la solució gairebé única en totes les varietats: per ex., *bo*[w], *ca*[w]re. També és comú el manteniment en la posició paral·lela de segon element d'una obertura, com en *qüestió*, tot i que en les varietats balears s'elideixi regularment la semivocal, per motius articulatoris, quan va precedida per una consonant velar i seguida per una [ə], com en *quaranta* [korántə] i en *llengua* [léngo] (cf. Bibiloni 1983; Veny 1983; 1999; Dols 2000).⁵

4. En mallorquí, l'alternança és tan sistemàtica que Dols (2000) proposa, per a aquests segments, una representació subespecificada /V/, que es realitza com a semivocal o com a fricativa labiodental segons el context.

5. Quan el diftong apareix en posició (prominent) tònica, se sol mantenir (*q*[w]ant, *q*[w]art), amb algun cas esporàdic de reducció (com en mallorquí *qualque* [kwáلكə] ~ [kəلكə] o en eivissenc *quan* i *quant* [kwán] ~ [kón]) (cf. Bibiloni 1983; Veny 1983; 1999; Dols 2000).

		FENOMEN		EXEMPLE
OBERTURA	##_	Manteniment		[w]eb; [w]i (<i>avui</i> , val.)
		Enfortiment	Addició C velar	[gw]isky; [gw]i (val.)
	V_V	Manteniment		di[w]en, bo[w]et
		Elisió	context: u/o_	bo[∅]et
		Enfortiment	Fricativa	di[v]en, menja- <i>bo</i> [vo] (mall.)
	Addició V		[ə.v] agafa (<i>bo agafa</i> , mall.) o bé passa a CODA	
	.C_V	Manteniment		q[w]art, q[w]estió
Elisió		context: k/q_ə	q[o]ranta, lleng[o] (mall.)	
CODA	Manteniment		bo[w], ca[w]re [əw] fa (<i>bo fa</i> , mall.)	

Taula 2. Tendències generals de la semivocal /w/ en català.

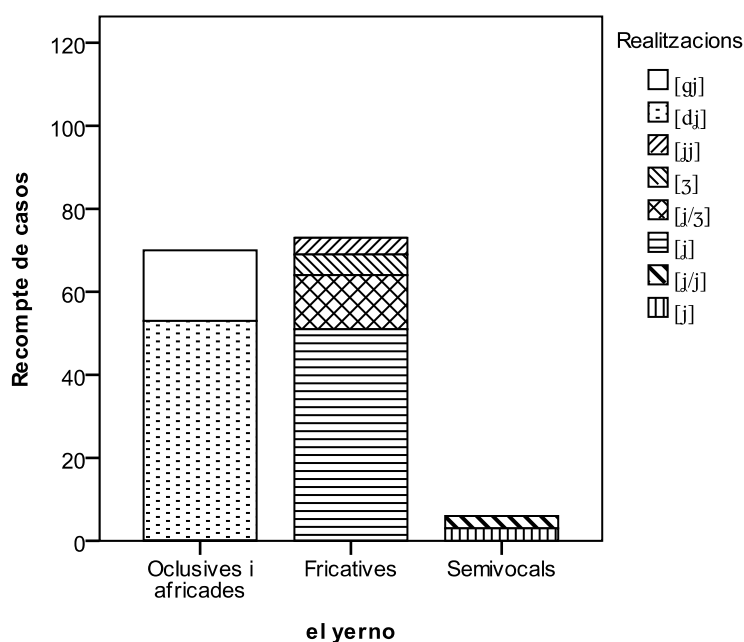
3.2 La semivocal /j/

De la mateixa manera que la semivocal labial, la semivocal palatal presenta en castellà un seguit de variants formals que li permeten adaptar-se a contextos diferents (cf. Aguilar 1997). Ara bé, l'adaptació se sol realitzar en aquest cas mitjançant la modificació de la constricció segmental, i no per la inserció d'elements consonàntics, un mecanisme que és, si bé no inexistent, almenys minoritari. En posició inicial de mot, l'aparició de l'al·lòfon [j] és poc freqüent, com s'il·lustra en el gràfic 1, que recull el recompte d'ocurrències de les variants de /j/ per a la seqüència *el yerno* en el castellà de la Manxa (ALECMAN, mapa FON-202).⁶ Les alternatives inclouen la substitució per consonants que generen un contrast major amb la vocal següent, com ara una africada, sibilant o no sibilant (cf. [dʒ]erno, [dʒ]unta; [d̪]erno, [d̪]unta), o una fricativa, també en les dues variants, sibilant i no sibilant (cf. [ʒ]erno, [ʒ]unta; [j]erno, [j]unta). Com mostra el gràfic, els reforçaments no sibilants, amb africada o fricativa, són força comuns en el castellà de la Manxa;⁷ la fricativa sibilant també s'hi documenta, per bé que més rarament i sobretot a l'oest de Toledo (l'africada sibilant, d'altra banda, apareix en parts d'Andalusia i d'Extremadura i també en diferents zones d'Amèrica,

6. Els materials de l'ALECMAN inclouen també la paraula *yunta* (mapa FON-189), que hauria permès veure els efectes de la posició inicial sense interferències de l'analogia amb altres formes, com ocorre en *yerno*. Tanmateix, en les enquestes, el mot *yunta* apareix sovint en posició intervocàlica, de manera que deixa de ser un representant prototípic de la posició inicial. La paraula *yerno*, en canvi, es recull generalment darrere de la lateral /l/, una posició homologable a l'inici absolut als efectes de l'enfortiment de la semivocal palatal (cf. Navarro Tomás 1982).

7. L'ALECMAN inclou una palatal central fricativa amb realització avançada i una palatal central sonora oberta semivocalitzada, que representem als gràfics com a [j/ʒ] i [j/ʝ], respectivament. En el recompte de casos, prenem la primera com una variant fricativa i la segona com una variant semivocalitzada.

com, per ex., Mèxic, el Paraguai i el sud-oest del Estats Units; cf. Hualde 2005: §9.3; RAE & AALE 2011: §6.4n). Addicionalment, en mots que presenten /je/- inicial, com *yerno* o *hierba*, s'han desenvolupat variants en què la semivocal palatal és reforçada per [g], com en [gj]erno i [gj]erba, o fins i tot per [j], com en [jj]erno i [jj]erba; en el cas de la primera opció, probablement per influència analògica de formes paral·leles amb /we/- inicial com [gw]evo o [gw]eco (cf., per a una interpretació formal d'aquest fenomen, Jiménez 1996; Hualde 1997; Brazeal 2005; Jiménez & Lloret 2011).⁸

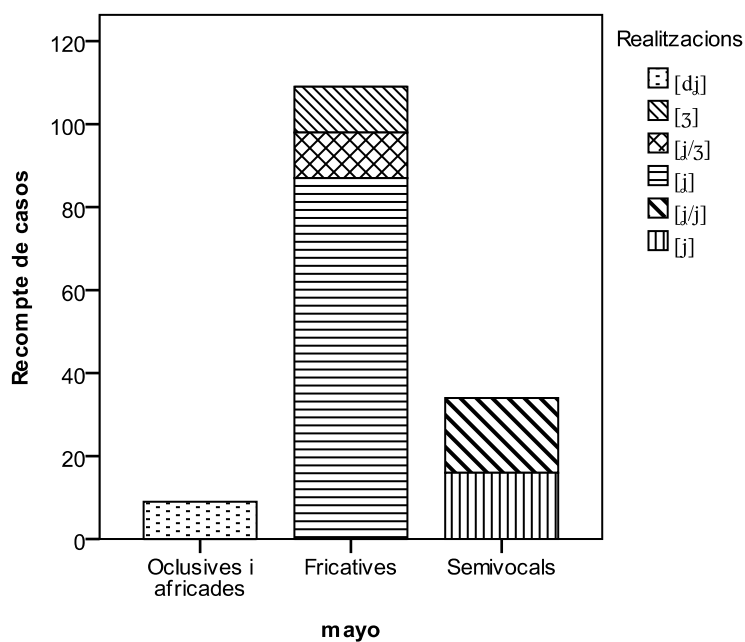

Gràfic 1. Freqüència dels al·lòfons de /j/ en posició inicial (*el yerno*).

En posició intervocàlica trobem les mateixes variants enfortides que a l'inici del mot, excepte el reforçament amb inserció analògica de consonant velar o palatal (*[májjo], *[májjo]). Les variants fricatives sibilant [máʒo] i no sibilant [máj] i, en menor mesura, l'africada no sibilant [máɟjo] són corrents a la Manxa, com il·lustra el gràfic 2 (ALECMAN, mapa FON-9); com abans, la variant africada sibilant [máɟʒo] és pròpia de parts d'Andalusia i Extremadura i de certes varietats americanes (cf. Hualde 2005: §9.3; RAE &

8. El reforçament amb [g] es registra a l'ALECMAN sobretot a la província de Conca (cf., a més de *el yerno*, FON-202, els mots *hiel*, FON-91; *hierba*, FON-92, o *hierro*, FON-93), i també als materials de l'ALPI referits al castellà de la Comunitat Valenciana (cf. García Perales 2001: III, *hiel*, QI-CAST-182; *hierba*, QI-CAST-166).

AALE 2011: §6.4). En contrast amb la posició inicial, el manteniment com a semivocal, [májo], amb una reducció de l'esforç en la transició, és ara més freqüent; de fet, algunes varietats americanes arriben a eliminar l'element intervocàlic totalment: per ex., a Xile, *cayendo* [kaéndo], *creyó* [kreó] (cf. RAE & AALE 2011: §6.4).

Gràfic 2. Freqüència dels al·lòfons de /j/ en posició medial intervocàlica (*mayo*).

Finalment, en les posicions sil·làbiques en què els elements més oberts constitueixen marges òptims (és a dir, la coda i la segona posició d'una obertura complexa), la realització com a semivocal és l'opció generalitzada en totes les varietats: per ex., *rey* [réj], *pie* [pjé] (ALECMAN, mapes FON-98 i FON-94, respectivament).

		FENOMEN		EXEMPLE	
OBERTURA	##_	Enfortiment	Fricativa: no sibilant	[j]erno	
			sibilant	[ʒ]erno	
	V__V	Manteniment	Africada: no sibilant	[d͡j]erno	
			sibilant	[d͡ʒ]erno (And., Ext., Am.)	
	V__V	Elisió	especialment en el context: e/i__V		cre[Ø]ó (And., Ext., Am.)
			Enfortiment	Fricativa: no sibilant	ma[j]o, ca[j]e
sibilant	ma[ʒ]o, ca[ʒ]e				
V__V	Enfortiment	Africada: no sibilant	ma[d͡j]o		
		sibilant	cabe[d͡ʒ]o (And., Ext., Am.)		
.C__V	Manteniment			p[j]e	
CODA	Manteniment			re[j], re[j]na	

Taula 3. Tendències generals de la semivocal /j/ en castellà.

En català el segment /j/ tendeix a realitzar-se com a semivocal en tots els contextos. No sol haver-hi, naturalment, canvis en les posicions en què les semivocals són òptimes: ni en la coda (tret de la simplificació de seqüències d'elements gairebé idèntics, com ara en mallorquí *fill* [fij] ~ [fi]), ni en la segona posició d'una obertura complexa: per ex., *re[j]*, *esgla[j]*; *lín[j]a*. En posició medial, enfront del manteniment habitual de [j] en mots com *fe[j]a* o *esgla[j]a* el mallorquí (i el menorquí) es decanten, per tal de reduir la complexitat articulatòria del conjunt, per versions afeblides de la semivocal i fins i tot per l'elisió completa d'aquest segment: per ex., *feia* [fɛ̃ə] ~ [fɛ̃ə], enfront de *feis* [fɛ̃js] (cf. Bibiloni 1983; Veny 1983; Dols 2000). L'elisió de la semivocal es produeix també en valencià, en algunes formes verbals a bona part del territori: per ex., *feia* [fɛ̃a] (cf. Garcia Perales 2001: III, mapa QI-VAL-372), i en uns altres mots només a certes zones del valencià meridional: per ex., *palaia* [palá] (Marina Alta, cf. Beltran 2011; Marina Baixa, cf. Colomina 1991; Beltran & Herrero 2011a), *reiet* [reét] (Marina Alta, cf. Beltran 2011). En posició inicial de mot, i de manera semblant als processos que hem observat en castellà, es documenta en mallorquí el reforçament de [j] inicial com a fricativa sibilant: per ex., *jogurt* [ʒoyúrt] (cf. Dols 2000), i en valencià, l'enfortiment com a africada [d͡ʒ] de la semivocal [j] resultant de la deslateralització de /k/: per ex., *llet* [d͡ʒét] (v. §3.3). En mallorquí, en les expressions verbals *hi ha*, *hi havia*, etc., que són les úniques formes patrimonials amb /j/ inicial, l'enfortiment es realitza afegint una [ə] al principi, amb la qual cosa /j/ resta com a intervocàlica i segueix els fenòmens d'afebliment abans

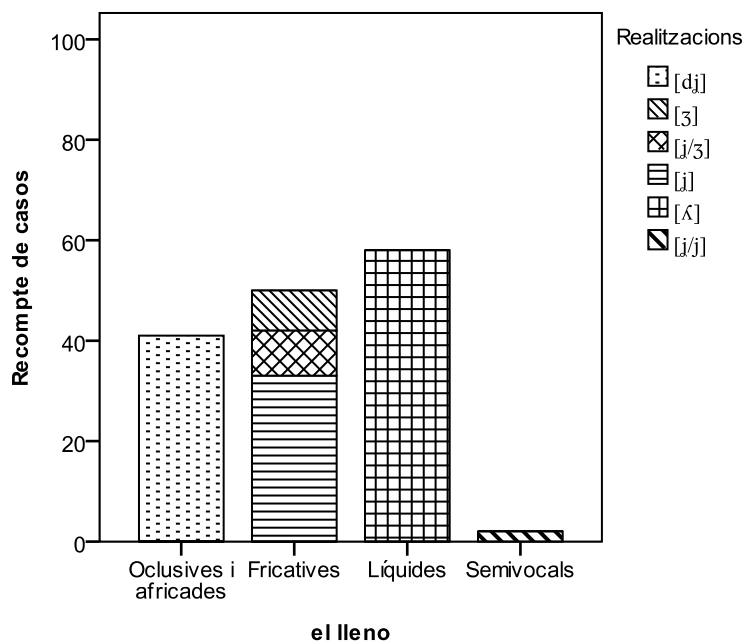
esmentats, com en *hi ha* [əjá] ~ [ə^sá] ~ [əá] (cf. Bibiloni 1983; Veny 1983; Dols 2000).

		FENOMEN	EXEMPLE
OBERTURA	##__	Manteniment	[ja] (<i>hi ha</i>)
		Enfortiment	[d͡ʒ]et (val.)
	V__V	Manteniment	fe[j]a; fu[j]a (mall.)
		Elisió: Ieisme històric Altres casos	fu[Ø]a (mall.) fe[Ø]a (val., mall.) [ə.á] (<i>hi ha</i> , mall.)
		Enfortiment: Addició V	[ə.já] ~ [ə. ^s á] (<i>hi ha</i> , mall.) o bé passa a CODA
.C__V	Manteniment	lín[j]a	
CODA		Manteniment	re[j], re[j]na; u[j] (mall.) [əj] va (<i>hi va</i> , mall.)

Taula 4. Tendències generals de la semivocal /j/ en català.

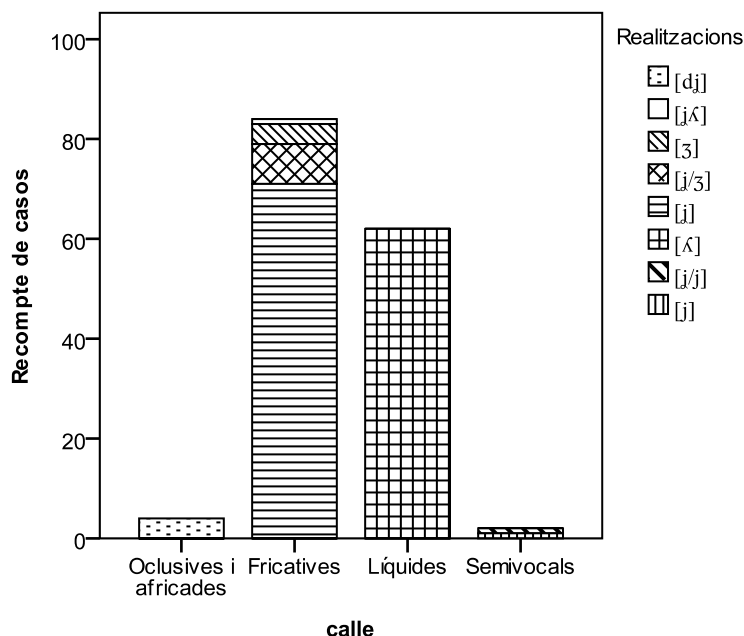
3.3 L'adaptació de /ʎ/

La consonant lateral /ʎ/ es troba en una posició intermèdia en l'escala de sonicitat, de manera que es veu sotmesa a les mateixes forces centrífugues que afecten les semivocals. En castellà, en posició d'obertura — inicial o medial — les millores possibles anirien en la línia de reduir la sonicitat segmental per augmentar el contrast amb la vocal següent; en particular, es pot eliminar el tret lateral de /ʎ/ i convertir-la en una palatal africada o fricativa: per ex., *lleno* [d͡ʎéno] ~ [d͡ʒéno] o [jéno] ~ [ʒéno]. Amb el canvi, a més de reduir la complexitat inherent del segment /ʎ/, s'obtenen realitzacions més adaptades a l'entorn segmental. Aquests reforçaments es poden trobar al castellà de la Manxa, on, a banda de la realització com a lateral [ʎ], es documenten les realitzacions deslateralitzades [d͡ʎ], [j], [ʒ], [j/ʒ] i [j/j], amb una distribució equivalent a la que havíem trobat per a la semivocal /j/: en les obertures medials intervocàliques (v. gràfic 4) predominen, com en *mayo*, les realitzacions de tipus fricatiu, mentre que en les obertures inicials de paraula (v. gràfic 3) hi ha un cert equilibri entre les realitzacions oclusives o africades i les realitzacions fricatives, replicant en aquest cas el patró de *el yerno*.

Gràfic 3. Realització de /ɫ/ en posició medial inicial (*el lleno*).

En el gràfic 4, la possibilitat de minimitzar l'esforç en la transició entre les vocals, corresponent a la realització com a semivocal [j], és molt limitada. No suposa, però, un canvi rellevant respecte del gràfic 2, en què aquest al·lòfon és més comú: simplement, s'esdevé que les varietats que presenten la pronúncia [májo], situades sobretot a l'est de la província de Conca, solen conservar la consonant lateral original. La pronúncia amb semivocal i fins i tot l'elisió també es documenten en altres varietats de l'espanyol: per ex., *cabe*[j]o ~ *cabe*[Ø]o, *si*[j]a ~ *si*[Ø]a a Mèxic (cf. Hualde 2005: §9.3; RAE & AALE 2011: §6.4h); *cuchi*[Ø]o, *mantequi*[Ø]a al Perú (cf. RAE & AALE 2011: §6.4j).

Gràfic 4. Realització de /ʎ/ en posició medial intervocàlica (*calle*).

L'adaptabilitat al context de les variants de la semivocal /j/ en castellà les converteix en substituïts ideals per a la consonant /ʎ/. En català, en canvi, la variabilitat de /j/ es redueix pràcticament a l'al·lòfon [j], de manera que es limiten bastant les possibilitats de millora contextual, malgrat que, a canvi, les solucions ieïstes suposin sempre una reducció de la complexitat inherent de [ʎ]. En quina mesura, doncs, pot afectar l'escassa variabilitat de /j/ la substitució de /ʎ/? D'entrada, cal advertir que el ieïsm històric comporta en tots els casos millores estructurals; en efecte, el procés només afecta consonants que es troben en posició de coda (cf. *bada*[j], *u*[j]) o en posició medial intervocàlica (cf. *fu*[j]a, *pa*[j]a), dues posicions en què la substitució per la semivocal [j] millora l'output: en les cods minimitza el contrast amb la vocal precedent i en les obertures medials intervocàliques redueix l'esforç articulatori en la transició consonàntica. En l'últim context, la tendència a la lenicció arribaria al màxim en algunes varietats mallorquines (i menorquines) amb l'afebliment o l'elisió de [j]: per ex., *badalla* [bəðáá^ə] ~ [bəðáá] (cf. Biliboni 1983; Veny 1983; Dols 2000).

Per contra, en el ieïsm modern s'hi afegeixen els contextos amb /ʎ/ inicial de mot: per ex., *llet*, *llengua*, pronunciats [j]et, [j]engua, respectivament. En aquest context, la substitució per la semivocal [j] empitjora el perfil de

sonicitat de la síl·laba, ja que el contrast amb l'element següent és major en [két] que no en [jét].⁹ Les diferències de marcatge relatives a l'entorn segmental, amb tot, explicarien per què en posició de coda i en posició medial intervocàlica la solució amb semivocal [j] és pràcticament única, com en *ell* [éj] o *ull* [új], mentre que en posició inicial de mot es documenta també l'enfortiment com a [dʒ], com en *llet* [dʒét] o *llengua* [dʒéŋgwa], de manera paral·lela als reforçaments que hem observat en castellà (cf., per al valencià en general, Saborit 2009, i per als parlars del Baix Vinalopó, Segura 1996; 1998; 2003; de Silla, Zaragoza 2000; i de Gandia, Moratal 2011a, b).

3.4 Resum

En resum, les dades descrites indiquen que el castellà tendeix a reduir la complexitat contextual (en favor de les restriccions de marcatge), a canvi d'augmentar la variació superficial (en contra de les restriccions de fidelitat). En canvi, en català se solen mantenir les propietats de l'input (respectant els principis de fidelitat), encara que el resultat no satisfaci les restriccions de marcatge contextual. Una excepció notable a aquesta tendència és el mallorquí, on /w/ i, en menor mesura, /j/ també tendeixen a adaptar-se als diferents entorns. D'altra banda, una de les conseqüències de la mal·leabilitat de les variants de /j/ en castellà és que en el pas de /k/ a /j/ pràcticament tots els substituïts milloren les relacions de sonicitat superficials, de manera que hi ha una forta tendència al ieisme en general. En el ieisme modern català, per contra, no tots els resultats milloren el marcatge contextual, encara que redueixen sempre la complexitat inherent i en alguns casos la complexitat contextual; en conjunt, doncs, hi hauria una menor tendència al ieisme general en català, de manera que els processos de substitució global deuen tenir segurament un fort condicionant aliè, com ja va suggerir, per al valencià, Colomina (1985).

4 CONCLUSIONS

La diversitat de comportaments que s'observa en les dues llengües es redueix a un grapat de tendències bàsiques, que responen a quatre tipus de condicionants generals. En primer lloc, les restriccions de fidelitat input-output, que limiten les possibilitats d'adaptació dels segments, especialment en català. En segon lloc, els principis de marcatge contextual, que demanen l'adaptació dels segments a l'entorn, de vegades fins i tot en sentits contradictoris, com en l'adaptació de semivocals intervocàliques en mallorquí: amb enfortiment en la sèrie velar i amb afebliment en la sèrie palatal. En

9. Com sempre, però, amb la inclusió de la lateral inicial de paraula en el canvi es guanya en reducció de la complexitat articulatòria inherent de /k/ i, possiblement, també en regularitat en el comportament del fonema /k/.

tercer lloc, restriccions de marcatge lliures, derivades de la complexitat inherent dels segments, que cataloguen unitats com /ʎ/ com a especialment costoses, independentment de la posició que ocupin en el discurs. I, finalment, restriccions de fidelitat output-output, que vetllen per la uniformitat paradigmàtica. En aquest sentit, hem observat que, en general, les semivocals tendeixen a tenir un comportament paral·lel: amb algunes excepcions, allà on s'afebleix o s'enforteix una semivocal, també ho sol fer l'altra. Igualment, en algunes varietats del castellà, paraules amb /je/ en posició inicial, com *yerno*, *hierba* o *hierro*, no es reforcen amb les consonants palatals esperables, sinó amb una oclusiva velar, seguint el patró de les paraules començades amb /we/, com *huevo*, *hueco* o *hueso*.

Els resultats finals dependrien, en definitiva, d'un equilibri, més o menys estable, entre forces que sovint empenyen en direccions oposades, sense que hi hagi solucions completament òptimes; o dit en altres paraules, no hi ha màxims de simplicitat absoluts, sinó mínims de complexitat relatius, que de vegades es consoliden per perpetuar avantatges que, considerats en el còmput global, apareixen com a clarament menors.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- AGUILAR, LOURDES (1997): *De la vocal a la consonante*. Santiago de Compostela, Universidade de Santiago de Compostela.
- ALECMAN = GARCÍA MOUTON, PILAR / MORENO FERNÁNDEZ, FRANCISCO (dirs.) (2003): *Atlas lingüístico y etnográfico de Castilla - La Mancha*. (Disponible en <http://www.uah2.es/alecman>.)
- BAERTSCH, KAREN (2002): *An Optimality Theoretic Approach to Syllable Structure: The Split Margin Hierarchy*. Tesi doctoral, Indiana University.
- BELTRAN, VICENT (2011): *Estudi geolingüístic dels parlars de la Marina Alta*. Ondara / Pedreguer, MACMA / IECMA.
- BELTRAN, VICENT / HERRERO, TERESA (2011a): *Estudi geolingüístic dels parlars de la Marina Baixa*. Ondara / Pedreguer, MACMA / IECMA.
- BELTRAN, VICENT / HERRERO, TERESA (2011b): *Atles lingüístic de la Marina (ALMAR)*. Ondara / Pedreguer, MACMA / IECMA.
- BIBILONI, GABRIEL (1983): *La llengua dels mallorquins. Anàlisi sociolingüística*. Tesi doctoral, Universitat de Barcelona.
- BRAZEAL, JASON (2005): *Onset Fortition in Pinarejo Spanish*. Tesi de màster, University of Texas, Austin.
- CLEMENTS, GEORGE N. (1990): «The role of the sonority cycle in core syllabification». KINGSTON, J. / BECKMAN, M. E. (ed.): *Papers in Laboratory Phonology 1*. Cambridge, Cambridge University Press, p. 283-333.
- COLOMINA, JORDI (1985): *L'alacantí. Un estudi sobre la variació lingüística*. Alacant, Institut d'Estudis «Juan Gil-Albert» / Diputació Provincial d'Alacant.

- COLOMINA, JORDI (1991): *El valencià de la Marina Baixa*. València, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència.
- DOLS, NICOLAU (2000): *Teoria fonològica i sil·labificació. El cas del català de Mallorca*. Tesi doctoral, Universitat de les Illes Balears.
- GARCIA PERALES, VICENT-FERRAN (2001): *Atlas Lingüístico de la Península Ibérica (ALPI): Edició i estudi del País Valencià*. 3 vol. Tesi doctoral, Universitat de València.
- HUALDE, JOSÉ IGNACIO (1997): «Spanish /i/ and related sounds: an exercise in phonemic analysis». *Studies in the Linguistic Sciences. Illinois Working Papers*, vol. 27, p. 61-79.
- HUALDE, JOSÉ IGNACIO (2005): *The Sounds of Spanish*. Cambridge, Cambridge University Press.
- JIMÉNEZ, JESÚS (1996): «Reforzamiento de diptongos en hablas manchegas». Treball presentat a l'XI Congreso Internacional de la ALFAL. Encuentro de Investigadores en Fonología. Las Palmas de Gran Canaria.
- JIMÉNEZ, JESÚS & LLORET, MARIA-ROSA (2011): «Sobre el carácter asimétrico de los márgenes silábicos». Treball presentat a la VII Conferencia Internacional Lingüística. L'Havana. Publicat en CD-ROM com a *Memorias. VII Conferencia Internacional Lingüística 2011*. L'Havana, Instituto de Literatura y Lingüística «José Antonio Portuondo Valdor». (Disponible en <http://www.ub.edu/GEVAD>.)
- MORATAL, VICENTE (2011a): *Estudio sincrónico y contrastivo sobre el yeísmo en Gandía*. Treball de màster, UNED.
- MORATAL, VICENTE (2011b): «Estudio sincrónico y contrastivo sobre el yeísmo en Gandía: enfoque variacionista y sociolingüístico». *Ianua. Revista Philologica Romanica*, vol. 11, p. 135-154.
- NAVARRO TOMÁS, TOMÁS (1982²¹): *Manual de pronunciación española*. Madrid, CSIC.
- PRINCE, ALAN & SMOLENSKY, PAUL ([1993] 2004): *Optimality Theory. Constraint Interaction in Generative Grammar*. Report vol. RuCCS-TR-2. New Brunswick (New Jersey), Rutgers University Center for Cognitive Science. (Versió de 2002 disponible en <http://roa.rutgers.edu>, núm. 537-0802.) Versió revisada publicada en Oxford, Blackwell, 2004.
- RAE & AALE = REAL ACADEMIA ESPAÑOLA & ASOCIACIÓN DE ACADEMIAS DE LA LENGUA ESPAÑOLA (2011): *Nueva gramática de la lengua española. Fonética y fonología*. Madrid, Espasa.
- SABORIT, JOSEP (2009): *Millorem la pronúncia*. València, AVL.
- SANCHO CREMADES, PELEGRÍ (1995): *El valencià col·loquial de la vila de Canals*. Canals, Ajuntament de Canals.
- SEGURA LLOPES, CARLES (1996): *Estudi lingüístic del parlar d'Alacant*. Alacant, Generalitat Valenciana / Institut d'Estudis «Juan Gil-Albert»
- SEGURA LLOPES, CARLES (1998): *El parlar d'Elx a estudi: aproximació a una descripció*. Elx, Ajuntament d'Elx.
- SEGURA LLOPES, CARLES (2003): *Una cruïlla lingüística. Caracterització del parlar del Baix Vinalopó*. Alacant, Universitat d'Alacant, Departament de Filologia Catalana / Ajuntament d'Elx.

VENY, JOAN (1983⁴): *Els parlars catalans*. Mallorca, Moll.

VENY, JOAN (1999): *Aproximació al dialecte eivissenc*. Mallorca, Moll.

ZARAGOZÀ, MARINA (2000): «Estudi fonètic del parlar de Silla». *Algudor. Revista del Centre d'Estudis Locals de Silla*, vol. 1, p. 85-127.